

lační problém Československa či České republiky a Slovenska je pojednán společně s Maďarskem a Polskem až v předposlední kapitole. Zdá se, že došlo vzhledem k léta trvajícím redakčním přípravám k nějakému přerušení kontaktu redakce s místními autory, protože text za všechny čtyři země s využitím místních pramenů napsali Jacques Dupâquier a Olivier Faron. Totéž se stalo i v poslední dvacáté kapitole, věnované populacím „sovětského modelu“, kterou napsal spolu s Leonidem Darským francouzský specialista na populační vývoj Ruska a SSSR Alain Blum. V jeho případě jde ovšem o odborníka hluboce do problematiky zasvěceného, takže dvacátá kapitola se stává jakýmsi vyvrcholením celého díla, která v podstatě jménem všech zúčastněných autorů čtenáři ukazuje, jak veliký význam pro poznání společností 20. století v centru i v nejdlehlších částech evropského kontinentu má současný vývoj věd o člověku a spo-

lečnosti, ať už jde o demografii, sociologii, antropologii či historii. To se ostatně snaží naznačit i vydavatelé historie evropských populací Bardet a Dupâquier, kteří v závěru pro všechny tři svazky mluví i o prognózách budoucnosti evropských populací a vedle více či méně optimistických předpovědí se zmiňují i o katastrofickém scénáři francouzského demografa J. Bourgeois-Pichata, uveřejněném roku 1988 v revui *Population*. Ten soudil, že obyvatelstvo průmyslových zemí vymře do roku 2250 a tzv. rozvojových zemí do roku 2400. Již z tohoto hypotetického názoru publikovaného v třetím svazku dějin evropských populací si čtenář může odvodit, že i při velkých nárocích na soustředění se k hlavním problémům složitěho děje, není opomenuto nic, co by ve 20. století bylo pokládáno při sledování populačního vývoje Evropy za pozoruhodné.

Pavla Horská

Peter L. Berger, Thomas Luckmann:
Sociální konstrukce reality. Pojednání
o sociologii vědění

Brno, CDK 1999, 214 s.

Překladem knihy *Sociální konstrukce reality* (v originále vydaná roku 1966) se českému čtenáři dostává do rukou práce, kterou můžeme bez nadsázky zařadit mezi klasická díla sociologie. Jako o klasicih pak můžeme hovořit i o jejich autorech.

Peter L. Berger (nar. 1929 v Rakousku) se vedle sociologie vědění, jak vidíme na příkladu recenzované knihy, zabývá teorií modernizace a sociologií náboženství. Po studiu filozofie na Wagner College v New Jersey odchází do New Yorku na New School for Social Research, kde pokračuje studiem sociologie (MA 1950, PhD 1954). Právě zde se setkává s Alfredem Schützem, mužem, jehož názory jeho samého i Thomase Luckmanna ovlivnily natolik, že oba bývají označováni jako představitelé fenomenologické sociologie. New School for Social Research je mu osudová ještě z jednoho důvodu. Setkává se zde totiž s Thomasem Luckmannem (nar. 1927 v Jugoslávii), jiným Evropanem, který tu po předchozích studiích filozo-

fie a sociálních věd v Innsbrucku a ve Vídni působí v rozmezí let 1960-1965.

Jak se zmiňují autoři v předmluvě, samotná kniha vznikala od roku 1963. V recenzované knize vycházejí z mnoha teoretických zdrojů, které se snaží, přes jejich odlišnost, spojit do jednoho systému.

Z tradice americké sociologie rozpracovávají okruhy tematizované chicagskou školou: v sociálně psychologickém přístupu ke zkoumání sociální reality navazují na Williama Isaaca Thomase a Floriana Witolda Znanieckého, od Talcotta Parsonse či Charlese Wrighta Millse se nechávají inspirovat v názorech na vznik sociálních institucí, od zakladatele symbolického interakcionismu Georga Herberta Meada (*Mind, Self, and Society*, 1934) přebírají myšlenku jednoty organismu a osobnosti: pojetí socializace osobnosti a teorii rolí, které doplňují o některá východiska filozofické fenomenologie Edmunda Husserla a sociologizující koncepci fenomenologie Alfreda Schütze. Právě Schützem do sociologie zavedený pojem „biografická situace“, zdůrazňující význam těla a tělesnosti jako základního orientačního bodu ve světě, právě tento antropocentrický důraz se stává jedním z hlavních pilířů, od nějž odvíjí myšlenku, že sociální realita je

lidmi spíše aktivně a tvořivě utvářena, než že by byla čímsi jednou provždy daným.

Z evropské tradice pak autoři dále čerpají při popisu utváření individuality, kdy ji vidí jako dialektický proces, v němž hrají roli jak biologicko-fyziologické předpoklady jednotlivce, tak rozvoj jeho vědomí a společenské struktury a instituce. Pro Bergera s Luckmannem je samozřejmé, že proces utváření osobní identity je především procesem utváření identity sociální. Reagují na rané dílo Karla Marxe, filozoficko-antropologické zakotvení pak nacházejí ještě u Helmutha Plessnera (*Die Stufen des Organischen und der Mensch*, 1928), Adolfa Portmanna (*Zoologie und das neue Bild vom Menschen*, 1956) a Arnolda Gehlena (*Der Mensch, seine Natur und seine Stellung in der Welt*, 1940). V názoru na povahu sociální reality jsou ovlivněni Émilem Durkheimem a jeho školou, opět Marxem a nechávají se inspirovat i Maxem Weberem, od něhož přebírají především důraz na vytváření sociální reality prostřednictvím subjektivních významů.

Ústředním tématem knihy *Sociální konstrukce reality* je jednak způsob, jakým probíhá socializace jednotlivce, jednak proces, jímž si jednotlivec vytváří obraz světa a za pomoci jakých nástrojů si jej osvojuje. Základní otázku sociologie vědění pak formulují takto: „Jak je možné, že subjektivní významy se stávají objektivními skutečnostmi?“ Jinými slovy, pro náležité pochopení „reality *sui generis*“ společnosti je nezbytné zkoumat způsob, jakým je tato realita vytvářena (s. 24).

Pro pochopení tlaků a událostí, v nichž a vůči nimž si jednotlivec vytváří představu o sobě samém, je klíčový obraz reality. Berger s Luckmannem si s definováním reality nedělají těžkou hlavu: „realitu“ definují jako „vlastnost náležící jevům, kterým přisuzujeme existenci nezávislou na naší vlastní vůli“ (s. 9), znalost této reality, „vědění“, pak definují jako „jistotu, že tyto jevy jsou skutečné a jsou nositeli určitých vlastností“ (s. 9). Přitom platí, že určité druhy „reality“ a „vědění“ jsou vázány na sociální kontexty, na interakci mezi aktéry sociálního dění. Sociální realita vystupuje jako produkt sledu typizací (rutinizací a normalizací sociální zkušenosti). Sociální realita je navíc stvrzována prostřednictvím jazykového vyjadřování, které má samo o sobě schopnost objek-

tivace: činnosti, kdy jsou významy dostupné všem aktérům sociálního dění „jako prvky společného světa“ (s. 39). Jazykové vyjadřování, resp. označování tak umožňuje sdílet jednotlivcem rozuměnou „realitu“ s druhými. Jazyk má schopnost vytvářet světy, které se tyčí nad individuální každodenní zkušeností: náboženství, filozofii, umění a vědu.

Berger s Luckmannem vycházejí z durkheimovského předpokladu, že sociální řád předchází vývoji každého jednotlivce. To znamená, že „otevřenost světu“, jakkoli je daná biologickým vybavením člověka, je vždy usměrňována stávajícím řádem společnosti. Tlaky sociálního řádu tedy onu „biologickou otevřenost“ transformují do relativní uzavřenosti. Právě tato „uzavřenost“ pak usměrňuje stabilitu většiny projevů lidského chování. Sociální řád je na nejobecnější rovině výtvorem neustálé lidské činnosti. Na konkrétnější rovině je sociální realita vytvářena prostřednictvím procesů institucionalizace a legitimizace. Tím je také stvrzena sociální kontrola takto utvářené reality: postupem času se instituce stávají „samozřejmými“, jsou nazírány jako existující nezávisle na aktérech, kteří tyto instituce vytvářejí a představují; jejich objektivnost vystihuje proměna vyjádření „A uděláme toto“ v „To se tak dělá“ (s. 62). To, co je ve společnosti považováno za dané vědění, se stává totožné s tím, co je vůbec poznatelné nebo lépe, poskytuje rámec, v němž všechno dosud nepoznané bude poznáno v budoucnosti (s. 68-69).

Na emocionální úrovni je objektivní realita stvrzována sedimentací: procesem, kdy se v našich vzpomínkách tvoří zřetelné entity, jejichž tematizací jako zapamatováníhodných umožňujeme dát svým životům smysl. V okamžiku, kdy žije pospolu více osob, dochází k intersubjektivní sedimentaci (je objektivována v nějakém znakovém systému, např. jazyce) a společně nabyté zkušenosti se stávají součástí společného souboru vědění.

Jestliže je typizace chování základem každého institucionalizovaného řádu, pak identifikace účastníka sociálního dění s obecně přijímanými typizacemi nastává ne v okamžiku vykonávání činnosti, ale až tehdy, kdy svou činnost po předchozí úvaze obnovuje. Odstup od role, který jedinec získává, umožňuje vzá-

jemnou zaměnitelnost jedinců, kteří ji vykonávají. Instituce se tedy, jak píše autoři, „v zkušenostech jednotlivce projevují prostřednictvím rolí“ (s. 76), které jsou jazykově objektivované.

Nakolik je určitá činnost v daném společenství institucionalizovaná, závisí především 1) na tom, do jaké míry je jí přikládán význam a 2) na skupině osob, které tyto významy vytvářejí a pro které jsou objektivně reálné. Mezi skupinami, které si monopolizují výklad a utváření určitých významů, příslušné vědění, pak může docházet ke sporům nebo konkurenčnímu boji. Vědění je tedy vázáno na sociální kontext jednak tím, že je jeho produktem, jednak tím, že ono samo může být „činitelem společenských změn“ (s. 88). Jakmile je toto vědění, a tedy i svět, objektivováno, je již jen krůček k jeho zvěčnění: rozumění mu jako vzniklém nezávisle na vědomí a úsilí člověka (s. 90).

K tomu, aby byly „prvoplánové“ objektivace subjektivně věrohodné, k tomu slouží legitimizace: v pořadí již druhá objektivace významů (s. 93). Legitimizace s sebou nese 1) vznik symbolických světů (proces, který tím, že probíhá až po procesech objektivace, sedimentace a kumulace vědění, má již svou vlastní historii, díky níž mu také rozumíme), 2) utváření pojmového aparátu, který je nezbytný k udržování symbolických světů (jako nejstarší prostředek autoři uvádějí mytologii nebo teologii, od mytologie se lišící pouze větší měrou systematizace) a 3) existenci zvláštních, za účelem udržování symbolických světů vzniklých společenských organizací (v praxi to znamená např. objevení se odborníků, jejichž nejčitelnějším představitelem je intelektuál).

Poté co Berger s Luckmannem vysvětlili vznik „objektivní“ reality, soustředí se na mechanismy jejího přijetí ze strany subjektu. To, co je na socializaci jedince nejzajímavější, je způsob, jakým je subjektivní realita udržována nebo naopak proměňována. Udržování reality každodenního života se děje jednak jejím vtělením do rutinních úkonů, jednak je vázána na stvrzování ze strany nejbližšího okolí, s nímž přichází jedinec do styku. Právě skupina, která je z pohledu aktéra primární, hraje při obhajobě přijímané reality nejdůležitější roli. Ke změně její definice dochází v případech, kdy je umožněna alternace (proměna sociální reality, ze

strany účastníka sociálního dění nahlížená jako totální) je jejímž historickým prototypem je náboženská konverze (s. 154-155). Průvodními jevy alternace jsou segregace od původní primární skupiny, převzetí nového legitimizačního aparátu a „reorganizace konverzačního aparátu“. Při následující resocializaci pak dochází k nové interpretaci minulosti tak, aby minulost byla „uveдена v soulad se současnou realitou“ (s. 160).

Internalizace sociální reality je tak vázána na existenci významných druhých. Pokud ve společnosti existuje složitější distribuce vědění, mohou se obrazy reality předávaných jednotlivými významnými druhými dostávat do střetu. Dostane-li se jedinec několika definic sociální reality již během primární socializace (socializaci, která je citově zabarvená, při internalizaci dochází vždy k identifikaci), alternace pak pro subjektivní realitu působí jako celoživotní hrozba. Pokud se s rozdílným výkladem sociální reality jedinec setká až při sekundární socializaci, k alternaci pak dotyčný přistupuje na základě chladného kalkulu, přičemž realita již není jeho, ale její definice je jím využívána k dosažení vlastních cílů.

Součástí snahy o porozumění subjektivní realitě je i pochopení identity jednotlivce. Při jejím osvětlování vycházejí Berger s Luckmannem z dialektiky vzájemného ovlivňování organismu, individuálního vědomí a sociální struktury, které identitu jednotlivce „ovlivňují, udržují, obměňují a dokonce ji i přebudovávají“ (s. 171). Společnosti mají své dějiny (utvářeny lidmi s určitou identitou) a v jejich průběhu pak vznikají určité identity. Takto se autoři vyrovnávají s dle jejich názoru zavádějícím pojmem „kolektivní identita“, pojmem, jehož nebezpečí hypostaze vidí na příkladu německé „hegelovské“ sociologie, stejně tak jako v případě durkheimovské školy nebo výzkumů osobnosti a kultury v rámci kulturní antropologie. Identity jsou jako výsledky vzájemných vztahů mezi jedincem a společností sociální produkt, který lze rozdělit do určitých typů (mluvíme tak o identitě příslušníků národů nebo obyvatel města) a který představuje relativně stabilní prvek objektivní sociální reality (s. 171). Porozumět identitě můžeme jen díky jejímu zabudování do symbolického světa, v jehož rámci je legitimizována. V okamžiku,